

Одаренко Сергій Володимирович, учитель історії та географії Кочубеївської ЗОШ I-III ступенів Чутівської районної ради Полтавської області

Ймовірність прийняття Мазепою гетьманства в 1687 році на Чутівщині

Гетьманство Мазепи має різні оцінки серед науковців, публіцистів, любителів історії [1]. Немає єдності серед них і щодо місця, де І. С. Мазепа 25 липня 1687 року прийняв гетьманство. У більшості підручників, наукових статей автори згадують велику долину біля річки Коломак, а Володимир Маслійчук називає поселення Коломак [2]. Метою цієї статті є аналіз історичних джерел і визначення території, де відбувалися вибори гетьмана, адже минуле Полтавщини, Чутівщини та гетьманство Мазепи тісно переплітаються, а деякі аспекти історії не повністю вивчені і потребують детального розгляду.

У Полтаві ще в серпні 2012 року «відбувся «круглий стіл» на тему «Коломацькі угоди – 325 років». На ній Володимир Степанюк, голова Полтавської асоціації «Громадянське суспільство», заявив: «Коломацьку угоду уклали під Чутовим. Тепер конкретніше... У літописі Самійла Величка сказано: це все відбулося за версту від Полтави. Але хіба можливо розмістити на такій території аж 60 тисяч військ? До того ж врахуємо той фактор, що та територія була вкрита лісами... Звернімо увагу і на те, що поняття «версти» тлумачать по-різному. Наприклад, є така притча: Карл XII запитав у Мазепи, чи далеко від Полтави знаходиться Азія. Той відповів: «За 50 верств». То у розумінні Мазепи верста – близько 8 км. Є дані про те, що верста – це і 10, і навіть 12 км» [3]. На яке видання "Літопису" посилався В. Степанюк у своїй доповіді - невідомо. Для написання свого твору Самійло Величко користувався різними джерелами: народними переказами, іншими козацькими літописами, творами іноземних істориків, архівними документами, листами, реєстрами тощо. У

виданні «Величко С. Літопис. Т. 2 / пер. з книжної української мови, комент. В. О. Шевчука; відп. ред. О. В. Мишанич. – К. : Дніпро, 1991. – 642 с.», ця подія описується так: *"Головні ж московські й козацькі війська, що були на Коломаку, де брід Буцького, з князем Голіциним, стояли... Потім, за монаршим дозволом, писанім у грамоті до старшини і всього козацького війська, учинили вони для вибрання нового гетьмана чорну, чи загальну, раду, виїхавши зі свого обозу в поле на простір. Там вони 25 липня вибрали, згідно до звичаю й давніх прав, вільними голосами й поставили собі гетьманом генерального осавула Іоанна Стефанова Мазепу»* [4]. З 1988 р. Валерій Олександрович Шевчук – ведучий історичного клубу «Літописець» при Спілці письменників України. На сьогоднішній день В. О. Шевчук – викладач Київського національного університету імені Тараса Шевченка, ведучий історико-суспільних циклових річних програм Українського радіо: «Козацька держава», «Київ, культурний і державний», «Загадки і таємниці української літератури», «Цікаве літературознавство» [5].

Саме згадка про брід Буцького дає підстави стверджувати, що прийняття гетьманства Мазепою було біля смт. Чутове. Спогади про брід зберігаються в Чутівському краєзнавчому музеї: старі люди розповідали про річку, пасовища, брід Буцького на Коломаці. Крім того, у музеї с. Кочубеївка є спогади Захарія Федосійовича Пономаренка та Андрія Івановича Давиборща, які згадують про поселення Боцьківка, яке було поряд із сучасною Кочубеївкою. Ці записи зробив Давиборщ Володимир Тимофійович ще в 60-ті роки ХХ століття. Буцьківка та Боцьківка – назви дуже схожі, і вони могли вживатися на позначення одного і того ж поселення поблизу р. Коломак у XVII–XVIII ст. Підтвердження цієї гіпотези знаходимо на сайті Міжнародного генеалогічного форуму: *«В мае 1739 году Матвей Буцкий продал Василию Кочубею, на тен час полковнику Полтавскому, грунт по обеим сторонам реки Коломака и Ровням Коломацким (район Чутового и Кочубеевки)»* [6]. Тобто землі біля річки Коломак справді належали родині Буцьких! Так, «Купчий запис войскового товариша Матвья Буцкого Полтавскому полковнику Василию Кочубею, 1739 г.» стверджує: *«З Малороссійского Полтавского Полку войсковій старинній товарищъ Я Матвѣй*

Петровъ синъ Буцкій мѣвши в своемъ в спокойномъ от молодыхъ лѣтъ и до старости без всякого нѣ откого спору владѣній и пожиткован'ю грунтъ по умершомъ отцу моемъ прежде бывшомъ Полтавскомъ Полковомъ Судіи Петру Буцкомъ наслѣдственно мнѣ доставшійся якій обрѣтается за рѣкою Ворскломъ по обоихъ сторонахъ рѣчки Коломака и Ровнямъ Коломацкимъ же, то ест; лѣси и поля, стѣнокосніе и пахатніе з доволнимъ для пастбы скота степомъ...» [7].

Населені пункти Верхні Рівні та Нижні Рівні (в народі їх просто називають Ровні) і зараз є в Чутівському районі біля смт. Чутове, на межі з Харківщиною (рис.1).

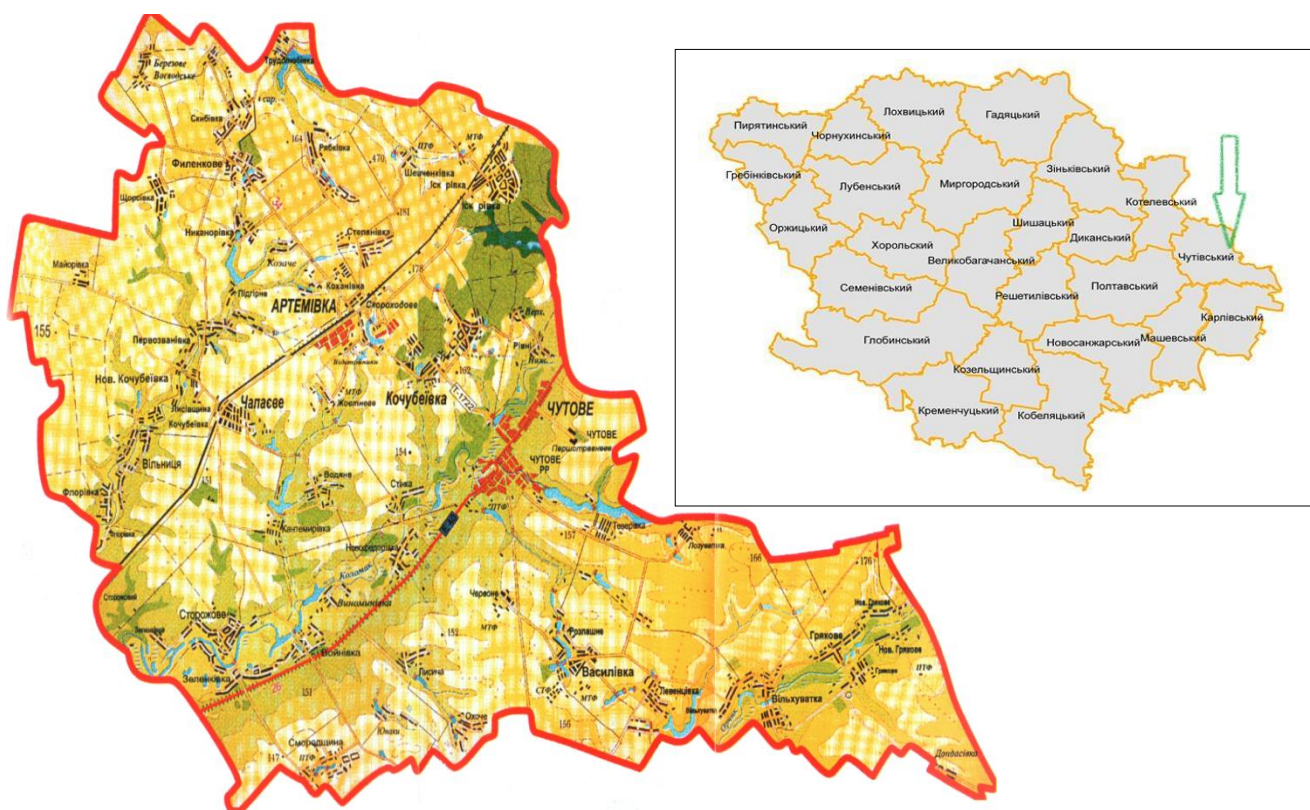

Рис 1. Карта Чутівського району

Територія навколо сьогоднішнього Чутове – це велика долина річки Коломак, пагорби на півночі та північному заході, лісові масиви – усе, що необхідно для розташування війська (рис. 2).

Рис. 2. Долина р. Коломак

Історична наука при аналізі подій спирається на різні дані. Тому для підтвердження своїх ідей розглянемо інше джерело – «Щоденник (1635–1699) Патрика Гордона» – очевидця та учасника тих подій. П. П. Брицький, П. О. Бочан вказують про П. Гордона: «Шотландець за походженням, який був на військовій службі в московській державі з вересня 1661 до 1699 року. Перед тим він був двічі на військовій службі у шведів і двічі – у поляків. І весь час вів щоденникові записи. В них є дуже детальні записи за час служби в Україні, де він перебував більшість років» [8].

Щоденник містить опис подій, у яких сам П. Гордон брав участь, тому розповідь у ньому – від першої особи. Запис від 20 липня 1687 року: *«Ми виступили до р. Коломак - близько 3 миль і 9 верст..; це в 4 милях від міста Полтава. Тут був добрий запас лісу, води і трави»* [9]. Як П. Гордон визначав відстані – не відомо, адже до кінця XIX ст. «німецька миля - 7420 метрів. Російська миля складалася з семи верст, і в ній було 7 468 метрів. Але всі рекорди протяжності побивали милі країн Скандинавії. Шведська миля мала протяжність 10 688 м, а на звання найдовшої могла претендувати норвезька - в ній було 11 298 м.»[10]. П. Гордон, який раніше служив шведському королю, міг використовувати звичну для нього шведську міру відстаней! Тоді місце, де він зупинився із

військом, було на відстані близько 45 км від сучасної Полтави, а це і є луки біля Чутового! Крім того, якщо 3 милі і 9 верст дорівнюють 4 милям, то 9 верст – це приблизно 1 миля. 1 верста в російській державі дорівнювала 1.08 км, а 9 верст – це 9.72 км, майже 10 км. Якщо вимірювати шлях, який пройшло військо 20 липня, у 4-х шведських милях, то це 42.8 км, коли взяти 3 милі і 9 верст – також близько 42 км. Це територія сучасної Чутівщини! Крім того, тут є "запаси лісу", а якраз до Чутове виходять з півночі лісові масиви Іскрівського лісництва, інших великих лісів від Чутове до Полтави немає.

"21 липня. Навівши гать або переправи, ми перейшли струмок і розбили стан в круглому вагенбурзі на дальньому, підвищеному березі. Це в 3 верстах від нашого колишнього табору» [9]. Військо пройшло ще трохи більше ніж 3 км, знаходячись на загальній відстані від Полтави 45–46 км, а це вже околиці Чутове.

"25 липня. Виборні регименти і стрільці, отримавши наказ з вечора, виступили на рівне поле поблизу козачого табору; там був поставлений церковний намет, який вони оточили [ладом] глибиною 6 чоловік, приблизно за 100 сажнів від намету. Козаки, які в числі 800 кінних і 1200 піших вже більше години стояли в полі, були запрошені увійти в коло, або арену. Потім генералісимус, ставши на лаву, оголосив козакам, що царі дарували їм вільне право, за давнім звичаєм, обрати собі гетьмана, і кожен з них повинен мати на виборах вільний голос; тому він просить їх оголосити свою волю. Спочатку було недовге мовчання, потім хтось поблизу назвав ім'я Мазепи, що було підхоплено і понеслося далі, так що начебто всі кричали: «Мазепу в гетьмани!». Тоді думний дяк, або канцлер, стоячи на лаві, зачитав гучним голос присягу, що їм потрібно було прийняти; також була пред'явлена книга зі статтями, що вони обіцяли підписати, як і гетьман - прийняти присягу; до неї його привели звичайний порядком, і він повторював за канцлером. Нарешті, боярин взяв булаву, бунчук і царський прапор (знаки гетьманський сану) і вручив їх новому гетьману, який передав їх свій супутникам" [9].

До 2 серпня 1687 року, тобто два тижні, велике військо перебувало в долині річки. А потім "фураж для коней почав вичерпуватися, і було вирішено

виступати на другий день. Ми пройшли на схід уздовж р. Коломак близько двох миль, а потім на пн. - зх. до р. Мерла 2 милі і стали в круглому вагенбурзі навпроти села Лобишова, між Колонтаєво і Красним Кутом" [9]. Знову відстані в милях. Але тепер є два об'єкти, які не змінюють свого місця розташування – річки Коломак і Мерла, є і село Колонтаїв. Розглянемо ці події та пройдемо цю відстань в зворотному напрямі. Відстань від села Колонтаїв до річки Коломак на південний схід (зворотний азимут) близько 25 км (за сучасними картами), що становить 2 милі у XVII ст., тоді і відстань на захід вздовж р. Коломак буде близькою до цієї цифри ("біля двох миль"), або 25 кілометрів. Якщо рухатися зі швидкістю 5 км/год., то цілком реально за 8–10 годин пройти 40–50 км, що було до снаги козацькому війську. Нашою зупинкою і буде долина річки Коломак між сучасними Чутове, Кочубеївкою, Новофедорівкою! [11] Назви сіл навколо цього місця пов'язані з родинами впливових людей кінця XVII – початку XVIII ст.: Кочубей, Черняк, Іскра.

Як 20 липня, так і 2 серпня 1687 року, військо долало за день приблизно 4 милі – типову денну відстань. Іноді навіть відстані вимірювали «днищами» або «днями у дорозі». «День у дорозі» умовно дорівнював відстані 25 (або 35–40) кілометрів, а для «кінного дня в дорозі» становив 50–70 км» [12]. Військо козаків і Голіцина, яке рухалося від Полтави, було і піше, і кінне, тому оберемо середні показники між 25 і 70–47.5 км. Знову наші підрахунки вказують на відстань близько 45–50 км від Полтави, а це і є землі Чутівщини. Таке велике військо не могло розташуватися на 1 км², тому логічно, що табір розтягнувся вздовж Коломака на декілька кілометрів (рис. 3).

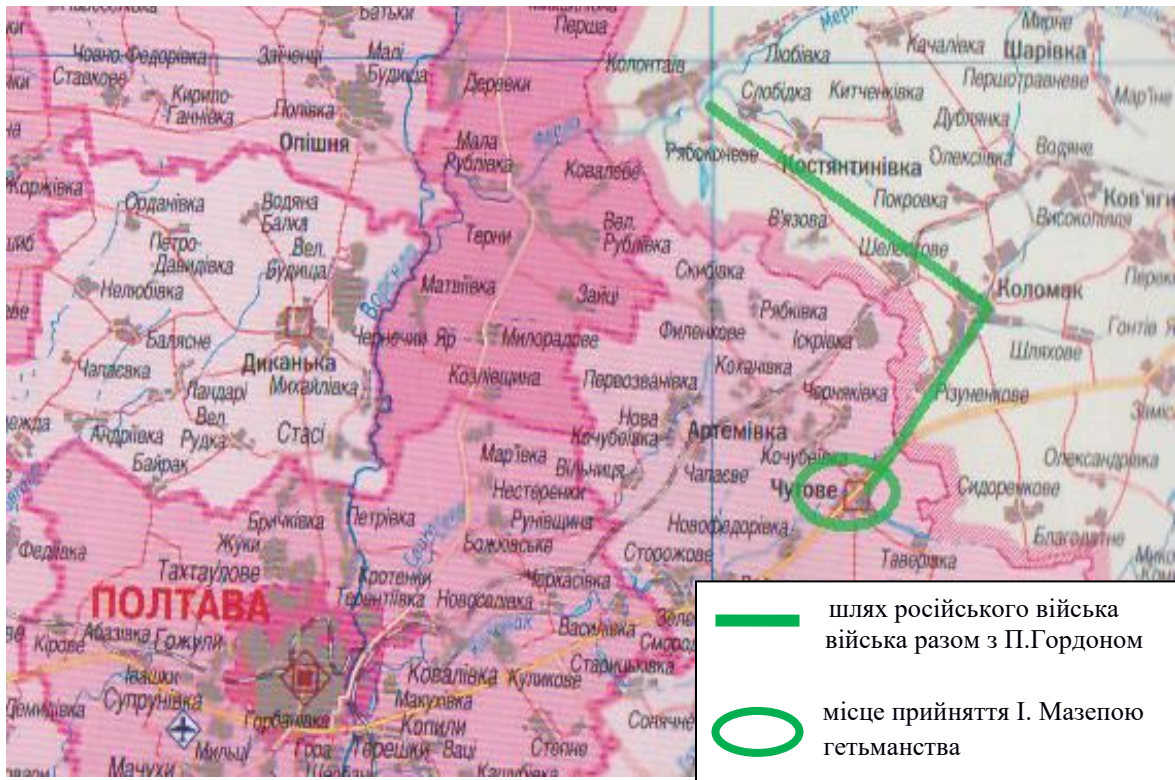

Рис. 3. Шлях московського війська разом з П.Гордоном від Чутове до с. Колонтаїв на фрагменті сучасної політико-адміністративної карти Полтавської області

Якщо припустити, що прийняття Мазепою гетьманства відбувалося біля Полтави, то навіть пройшовши певний шлях вздовж р. Коломак до поселення Колонтаїв, військо мало б рухатися на північний схід, а це суперечить записам Патрика Гордона.

На карті XIX ст. (карта Шуберта) також можна простежити напрям імовірного шляху П. Гордона та козацького війська від долини р. Коломак біля Чутове на схід вздовж річки, а потім на північний захід по дорозі до річки Мерла, де є декілька населених пунктів із назвою Колонтаїв [13].

Якщо проаналізувати листи гетьмана І. Мазепи 1687–1691 років, то він завжди згадував річку Коломак, а не однойменне поселення: «Поспішу на річку Коломак...», «...в полях диких на річці Коломак...», «...став обозом на Коломаці...» [14].

На сьогоднішній день від Чутове на північний захід є дорога, яка веде на Гадяч, Суми, Батурин. На карті Шуберта XIX ст. ця дорога також показана. Цілком імовірно, що саме цим шляхом після Коломацької ради І. Мазепа поїхав у

Гадяч разом із козацьким військом, а П. Гордон пішов далі на схід уздовж р. Коломак з московським військом.

Наведені факти та аргументи підтверджують те, що гетьманство І. Мазепа приймав поблизу сучасного смт. Чутове, де є велика долина для зібрання їжа та вода для коней (рис. 4).

Рис. 4. Чутівські луки

Розташування цієї місцевості досить вигідне, адже дорога з Полтави на схід лежить паралельно річці Коломак, що при необхідності забезпечує велике військо водою. Факт зупинки на цьому місці є закономірним, адже далі землі Козацької держави закінчувалися, і було вже Московське царство. Розташування частини табору на високому правому березі р. Коломак давало змогу контролювати прилеглу територію. Наявність біля Чутове земель, які належали родині Буцьких, пояснює існування тут однойменного броду. Важливим підтвердженням зв'язків нашої території із знаменною подією обрання І. Мазепа гетьманом є розрахунки шляху, який долало козацьке військо до та після цієї події. Ніде в щоденнику П. Гордона не згадується населений пункт Коломак, є тільки записи про річку Коломак, уздовж якої від Полтави рухалося козацьке та

московське військо. А тому селище Чутове Полтавської області з упевненістю претендує на місце, де І. Мазепа 25 липня 1687 року прийняв гетьманство.